

ЕЛЕНА ПРОСКУРНЯК
г. Харків

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКІЕ ТЕХНОЛОГІИ ФОРМИРОВАНИЯ АДЕКВАТНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В УЧАЩИХСЯ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

В статье обосновывается необходимость коррекционного воздействия на формирование адекватного коммуникативного поведения учащихся подросткового возраста с легкой степенью умственной отсталости, учеников специальных школ. Анализируются особенности применения психологических технологий, таких как систематическая десенсебилизация, эмотивное представление, когнитивного реструктурирование, позитивное подкрепление и другие. Даются рекомендации по их использованию. Даются примеры занятий с приведением различных упражнений, в которых определены цели, временные рамки проведения, формы осуществления (индивидуальные, групповые). Определены особенности поведения психолога при проведении подобных занятий. Очерчены перспективы дальнейших исследований: разработка комплексных технологий для различных возрастов детей и взрослых с умственной отсталостью.

Ключевые слова: технологии, методики, подростки, умственно отсталые, учащиеся, десенсебилизация, подкрепление, эмотивное представление.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2016 Таблица 1

УДК 159.923:316.6

НАТАЛЯ РОЖАНСЬКА
м. Миколаїв
rnv73@mail.ru

ВИБІР СПЕЦІАЛЬНОСТІ СПОЖИВАЧАМИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВНЗ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ Г. СКОВОРОДИ ПРО СПОРІДНЕНУ ПРАЦЮ

Викладено вчення Г. Сковороди про споріднену працю. Здійснено соціально-психологічний аналіз процесу вибору спеціальності споживачами освітніх послуг ВНЗ в контексті вчення Г. Сковороди про споріднену працю. Наведено результати емпіричних досліджень процесу вибору майбутньої спеціальності споживачами освітніх послуг ВНЗ м. Миколаєва та задоволеності миколаївських студентів власним професійним вибором.

Ключові слова: професійний вибір, задоволеність споживачів, освітні послуги, споживачі освітніх послуг, Г. Сковорода, споріднена праця.

В умовах ринкової економіки до функціонування українських навчальних закладів пред'являються високі вимоги як з боку споживачів освітніх послуг, так і з боку інших соціальних суб'єктів. Задоволеність споживачів освітніх послуг пов'язана передусім з якістю цих послуг. Навчальні заклади мають реагувати на потреби споживачів, повинні знати чи задоволені вони асортиментом освітніх послуг та їх якістю. Від цього залежить «виживання» навчального закладу в умовах

конкуренції, наявної на сучасному ринку освітніх послуг України.

Але задоволеність споживачів залежить не лише від якісних характеристик послуг, які надаються навчальними закладами. Адже освітні послуги мають свою специфіку; вони за своєю сутністю дуже відрізняються від інших видів послуг, що надаються населенню на сучасному етапі розвитку економіки. Особливо це стосується послуг з надання вищої професійної освіти: задоволеність студентів

ВНЗ як споживачів освітніх послуг дуже залежить від правильного вибору ними майбутньої спеціальності. Отже, соціально-психологічне дослідження поведінки споживачів освітніх послуг вищих навчальних закладів є актуальним передусім з практичної точки зору: на основі такого вивчення стає можливим формування ефективних маркетингових стратегій для ВНЗ.

Вивченням питань професійного вибору, професійної придатності, професійного відбору займалося багато дослідників: В. А. Бодров, О. М. Борисова, К. М. Гуревич, Є. О. Климов, І. М. Мітіна та ін. В сучасній психології проблемою вибору спеціальності навчання дослідники займаються в основному в контексті проблеми професійного самовизначення особистості. Наприклад, сучасні російські дослідники розглядають формування професійного самовизначення особистості не як одиничний акт вибору, а як тривалий процес її розвитку в межах майбутньої професійної діяльності (О. Г. Асмолов, І. С. Кон, Т. В. Кудрявцев, М. С. Пряжніков, С. М. Чистякова та ін.) Дані дослідження проводилися передусім в рамках психології праці.

Питання задоволеності студентів обраною спеціальністю вивчалися українськими дослідниками в контексті дослідження якості університетської освіти. Наприклад, з 2013 р. співробітниками Центру соціологічного аудиту Інституту гуманітарних проблем державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (м. Дніпропетровськ) проводиться щорічний моніторинг «Освітній процес в НГУ очима студентів». В межах даного моніторингу вивчалася мотивація вибору навчального закладу і майбутньої спеціальності, задоволеність студентів власним професійним вибором. Але у вказаному дослідженні вибірка охоплює лише студентів одного ВНЗ (державного), тому його результати не можуть бути розповсюджені на студентів інших українських ВНЗ, передусім тих, які належать до недержавної форми власності.

Метою даної статті є соціально-психологічний аналіз процесу вибору спеціальності споживачами освітніх послуг ВНЗ в контексті вчення Г. Сковороди про споріднену працю.

Задоволеність споживачів освітніх послуг ВНЗ (особливо довготермінових, таких як чотирьохрічна професійна підготовка для отримання ступеня бакалавра) дуже залежить від правильного вибору студентами майбутньої спеціальності. Передусім, дана спеціальність має відповідати особистісним якостям людини, яка її обирає: її інтересам, схильностям, здібностям і т. п. Думку про зв'язок між емоційним станом працюючої людини і вдалим професійним вибором висловив ще в XVIII столітті видатний український мислитель Григорій Сковорода.

В філософській системі Г. Сковороди важливе місце належить вченню про споріднену працю. «Споріднена праця» – це одна з найважливіших категорій в системі його соціально-філософських та психологічних поглядів. Г. Сковорода вважає, що внутрішня природа людини налічує дві основні складові. По-перше, людина народжується як би «запрограмованою» на певну діяльність, тобто з певними вродженими задатками, а по-друге, вона має божественну внутрішню сутність. Пізнати свою божественну сутність, адекватно оцінити свої природні задатки і реалізувати їх в відповідних формах діяльності – такий шлях людини до щастя.

Своя, вважає Г. Сковорода, «спорідненість» є у кожної людини. Вона має ряд зовнішніх проявів: вже в дитячому віці вона проявляється в улюблених іграх і заняттях дитини, вона голосно говорить про себе у вчинках і схильностях дорослої людини. Властива людині спорідненість є тією основою, на якій вона з найбільшою користю для себе і для інших людей здатна виявити свій життєвий потенціал. Споріднена людині праця є і найлегшою для неї, тому що в процесі трудової діяльності вона є успішною, продуктивною, і почуває себе щасливою.

Тема спорідненості з найбільшою повнотою розгорнута в діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу», який відноситься до фундаментальних робіт мислителя і містить не тільки онтологічне, гносеологічне і антропологічне вчення Сковороди, а й його соціальні погляди [1]. Одна з глав діалогу, названа автором «Прикмети деяких спорідненостей», являє собою детальний аналіз різних типів

людської професійної діяльності. У ній розглядаються «спорідненість до хліборобства», «спорідненість до воїнства», схильність до вчених занять, торгівлі, ремесел, мистецтва.

Споріднена праця, на думку Г. Сковороди, визначає міру реалізації людиною особистого покликання і суспільної користі. Філософ пише: «Мертва зовсім душа людська, що не залучена до природної своєї справи, подібна каламутній і смердючій воді, в тісноті ув'язненій. Навіював я це невпинно молодим людям, щоб відчували свою природу. Шкода, що завчасно отці не закарбовують цього на серцях синів своїх. Звідси буває, що військову роту веде той, хто повинен був сидіти в оркестрі» [4, 209]. Тобто «спорідненість» не просто задана людині, вона подібна до необробленого алмазу, який потребує відшліфовування. Отже, вона може залишитися в людині і не проявленою. Але і тоді вона буде їй давати знати про себе в почутті незадоволеності, невлаштованості. Крім того, діяльність, не відповідна природним задаткам людини, не лише мало корисна, але навіть і шкідлива для суспільства.

Отже, у свій час Г. Сковорода спостерігав за випадками, коли люди займаються трудовою діяльністю, яка не відповідає їх вродженим якостям та здібностям. На його думку, така ситуація пов'язана з тим, що не всі молоді люди займаються самопізнанням, до якого мають підштовхувати батьки в процесі сімейного виховання. Але окрім гносеологічних та педагогічних причин мислитель аналізував ще одну причину здійснення невідповідного професійного вибору молоддю: ідеологічну. У зв'язку з цим, Г. Сковорода критикує ідею так званої «рівної рівності».

У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» Г. Сковорода вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідненостей». Це образ фонтана, оточеного різної форми, краси та місткості посудинами. Сковорода пише: «Бог багатому подібний фонтану, що наповнює різні посудини відповідно до їх місткості. Над фонтаном напис цей: «Нерівна всім рівність». Ллються з різних трубок різні струмені в різні посудини, що навколо фонтану стоять. Менша посудина менше має, але в тому дорів-

нює більшій, що однаково є повною. І що є дурнішим, ніж рівна рівність, яку дурні в світ ввести даремно зазіхають?» [4, 223].

Вчення про споріднену працю, розроблене Г. Сковородою належить до перлин української філософської та психологічної думки XVIII століття. Сьогодні вивчення творчості цього видатного мислителя входить до шкільної програми, за якою навчаються українські діти. Окрім того, профорієнтаційна робота є однією з важливих напрямків діяльності, що реалізуються в системі середньої освіти України. Але яка ситуація спостерігається сьогодні стосовно професійного вибору молоді? Як він здійснюється? Чи всі молоді люди обирають спеціальність та професію відповідно до своїх вроджених здібностей та якостей? Наведемо деякі факти, які були отримані в ході наукових досліджень, які були проведені Миколаївським центром соціологічних досліджень Чорноморського національного університету імені Петра Могили на початку 2016 року (в цей час університет ще не отримав статусу національного і мав назву «Чорноморський державний університет імені Петра Могили»).

Емпіричне дослідження «Якість освіти у ЧДУ імені Петра Могили» було проведене в січні 2016 р. Програма та інструментарій даного дослідження був розроблений директором Центру Ляпіною Л. А., в якості інтерв'юєрів були залучені студенти спеціальності «Соціологія». В ході дослідження було застосовано метод анкетного опитування; за випадковою, репрезентативною вибіркою, учасниками якої стали студенти ЧДУ імені Петра Могили, було опитано 1226 осіб.

Анкета включала наступне питання: «Якби у Вас з'явилась можливість знову вступати до ВНЗ, чи обрали би Ви ту ж спеціаль-

Таблиця 1
Розподіл відповідей студентів на питання «Якби у Вас з'явилась можливість знову вступати до ВНЗ, чи обрали би Ви ту ж спеціальність?»

Варіанти відповіді	N	% до усіх
Так, обов'язково	371	30,3
Скоріше так	395	32,2
Скоріше ні	250	20,4
Не обрав би	120	9,8
Не має відповіді	90	7,3
Загалом	1226	100,0

ність?» Розподіл відповідей респондентів наведено в таблиці 1. Як можна побачити, трохи менше третини студентів (30,2%) скоріше або точно не обрали б ту спеціальність, за якою вони зараз навчаються. Це каже про те, що ці студенти не задоволені власним професійним вибором.

Анкета включала також наступне питання: «Що для Вас означає отримання диплому про вищу освіту?». Розподіл відповідей респондентів наведено в таблиці 2. Як можна побачити, лише трохи більше третини студентів (36,5%) вважають отримання диплому запорукою майбутньої професійної кар'єри. Такий варіант відповіді свідчить про те, що дана група студентів вмотивована до навчальної діяльності потребами вищого рангу (згідно піраміди потреб А. Маслоу): зокрема потребою у професійній самореалізації. Більша ж частина студентів надають такої значущості своїй навчальній діяльності, яка не пов'язані з майбутнім працевлаштуванням за фахом. Значна частина студентів (22,7%) прагне отримати диплом щоб будь-де працевлаштуватися, інша частина (19,1%) прагне до здобуття більш високого статусу за допомогою отримання вищої освіти. В основі мотиву отримання вищої освіти в даних випадках закладені потреби нижчого рангу: потреби у повазі та соціальні потреби.

Емпіричне дослідження «ОМНІБУС – 2016» було проведене в січні-лютому 2016 року. Розробка програми та інструментарію досліджен-

Таблиця 2

Розподіл відповідей студентів на питання «Що для Вас означає отримання диплому про вищу освіту?»

Варіанти відповіді	N	% до усіх
Це запорука майбутньої успішної професійної кар'єри	448	36,5
Це престижно: диплом символізує високий статус та успішність людини	234	19,1
Це можливість будь-де працевлаштуватися	278	22,7
Це лише папірець, який нічого не вартий на ринку праці	147	12,0
Важко відповісти	85	6,9
Власний варіант відповіді	17	1,4
Не має відповіді	17	1,4
Загалом	1226	100,0

ня була здійснена викладачами кафедри соціології ЧДУ імені П.Могили (за участю автора); в якості інтерв'юерів були залучені студенти спеціальності «Соціологія». В ході дослідження було застосовано метод анкетного опитування; за випадковою репрезентативною вибіркою було опитано студентів ВНЗ м. Миколаєва (n = 396). Структура вибірки представлена в таблиці 3.

Анкета включала наступне питання: «Чи був пов'язаний вибір Вами спеціальності навчання із власним професійним самовизначенням, вподобаннями?». Розподіл відповідей респондентів представлений в таблиці 4. Як можна побачити, лише приблизно дві п'ятих студентів (38%) при виборі майбутньої спеціальності керувалися передусім власними вподобаннями. Більша ж частина респондентів керувалися при вступі до ВНЗ іншими мотивами.

Анкета також включала наступне питання: «Як Ви потрапили на навчання за спеціальністю, за якої Ви зараз навчаєтесь?». Розподіл відповідей респондентів представлений в

Таблиця 3

Структура вибірки

Назва ВНЗ	N	% до усіх
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова	122	30,9
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомилинського	88	22,5
Миколаївський національний аграрний університет	88	22,3
Чорноморський державний університет імені П. Могили	38	10,9
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка», Миколаївська філія приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»	23	9,1
Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв	22	5,3
Миколаївський інститут права національного університету «Одеська юридична академія»	15	3,8
Загалом	396	100,0

таблиці 5. Як можна побачити, лише трохи більше третини студентів вступили на ту спеціальність, яку вони визначили як пріоритетну для себе. Більша ж частина респондентів навчаються за іншою спеціальністю (нижчою за пріоритетом).

Дані про плани студентів після закінчення навчання представлені на малюнку 1. Як можна побачити, лише 39,3% опитаних респондентів планують працювати за обраною спеціальністю, інші студенти або не планують цього робити, або ще не визначилися стосовно цього питання.

Отримані у вищеописаних дослідженнях результати підтверджують той факт, що значна частина студентів, які навчаються у миколаївських ВНЗ, незадоволені власним професійним вибором. Відповідно, ті студенти, яким не подобається спеціальність, за якою вони навчаються, не планують працювати за фахом.

У червні 2011 року академік Національної академії наук України, ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» професор Михайло Захарович Згуровський дав інтерв'ю для радіо «Голос Києва». Передача називалася «Освіта і професія». Тисячі молодих людей після закінчення школи постають перед вибором своєї професії, а, отже, і вибором свого майбутнього. Ректору КПІ було поставлено питання: «Чи дійсно професія це майже поло-

вина щастя людини?» «Професія це більше ніж половина щастя, це найбільш цікава, плідна частина життя людини – відповів професор. – Якщо протягом цього продуктивного періоду людина з любов'ю ставиться до того, що вона творить, що вона віддає суспільству, то вона отримує величезне задоволення і стає більш щасливою [2].

Сучасних українських викладачів не може не турбувати той факт, що іноді вже дорослі люди працюють зовсім не за тим профілем, який вказаний в дипломі, тобто у них не збігаються освіта і професія. Чи існують ефективні орієнтири щоб запобігти цьому? Як зробити правильний вибір професійної освіти? Професор Згуровський дає наступні рекомендації. Поклик серця, любов до тієї чи іншої справи повинен бути головним орієнтиром при виборі профілю освіти. Якщо людина любить щось, якусь сферу діяльності, вона повинна не звертаючи уваги на обставини постаратися реалізувати себе в цій сфері. Ще один орієнтир – це попит на ринку праці, попит на професії. Але цей орієнтир має бути другим за пріоритетом, вважає ректор НТУУ «КПІ» [2]. Наведені висловлювання професора М. З. Згуровського дуже співзвучні тим ідеям, які висловлював в XVIII столітті Г. Сковорода.

В сучасній Україні вчення Г. Сковороди вивчається в середній школі і його ідея про споріднену працю відома більшості старшокласників. Чому ж вона не так часто реалізу-

Таблиця 4

Розподіл відповідей студентів на питання «Чи був пов'язаний вибір Вами спеціальності навчання із власним професійним самовизначенням, вподобаннями?»

Варіанти відповіді	N	% до усіх
Так, я орієнтувався саме на цю спеціальність	151	38,0
Ні, я обрав її з інших міркувань (престижність, поради близьких людей, кар'єрні можливості та ін.)	124	31,4
Мені все одно було, куди піти навчатися, аби тільки був диплом про вищу освіту	67	17,0
Важко відповісти	32	8,1
Не має відповіді	22	5,5
Загалом	396	100,0

Таблиця 5

Розподіл відповідей студентів на питання «Як Ви потрапили на навчання за спеціальністю, за якою Ви зараз навчаєтесь?»

Варіанти відповіді	N	% до усіх
Я обрав її свідомо, як пріоритетну для себе	139	35,2
Вона була у переліку спеціальностей, на які я подавав документи і які я свідомо для себе визначав	138	34,9
Я потрапив на неї тому, що не пройшов на спеціальність, за якою планував навчатися	83	20,8
Власний варіант відповіді	15	3,8
Не має відповіді	21	5,3
Загалом	396	100,0

ється, як цього б хотілося? Справа в тому, що протягом останніх двох з половиною десятиліть відбулися особливо великі зміни в ціннісних орієнтирах українців: ці зміни пов'язані з перетворенням українського суспільства на суспільство споживання. Одним з продуктів цього суспільства є споживча мораль, яка наказує, що людина повинна взяти якомога більше від суспільства і в цьому її щастя і удача. Тому випускники школи досить часто обирають майбутню професію не за критерієм спорідненості, а за критерієм вигідності, матеріального достатку.

У зв'язку з цим варто згадати соціально-психологічне вчення Е. Фромма, в межах якого аналізуються типи людського характеру. Вчений виділяє плідотворні і неплідотворні орієнтації, завдяки яким індивід вступає у стосунки зі світом і які визначають суть його характеру [5]. Серед неплідотворних орієнтацій Е. Фромм виділяє ринкову орієнтацію, яка характерна для багатьох індивідів в сучасному капіталістичному суспільстві. Наслідком такої орієнтації є втрата смислу життя та автоматизація індивіда, які ведуть до все більше зростаючої незадоволеності і потреби шукати більш адекватний спосіб життя і норми, які могли б привести до цієї мети [4, 84].

У вищенаведеному інтерв'ю ректора НТУУ «КПІ» М. З. Згуровського запитали, як він ставиться до подібних установок сучасної молоді, на що він відповів наступним чином. «Це велика помилка, тому що в такому випадку людина не відчуває що вона затребувана, що вона віддає, тобто реалізує свою місію на Землі, віддає те що вона може зробити, те, для чого вона з'явилася в цьому світі. У такому випадку людина не може бути щасливою. Та-

ка споживацька мораль звичайно існує, але якщо людина на все життя вибере собі таку мораль, вона рано чи пізно зайде в глухий кут. Вона зрозуміє, що не є щасливою» [2].

З усього вищезазначеного можна зробити наступні висновки. Якщо людина вступає до навчання у ВНЗ керуючись іншою метою, ніж бажання працювати в обраній сфері професійної діяльності, то виникає висока вірогідність виникнення незадоволеності власним професійним вибором вже в процесі отримання освіти. Така ситуація може привести до різноманітних негативних наслідків: небажання студентів навчатися, їх поганой академічної успішності, відрахування студентів, що негативно впливатиме на економічне становище навчального закладу (особливо якщо даний ВНЗ належить до приватної форми власності).

Емпіричні дослідження, проведені у м. Миколаєві у 2016 році показали, що значна частина студентів, що навчаються у миколаївських ВНЗ, не задоволені обраною спеціальністю і не планують після закінчення навчання працювати за фахом. Незадоволеність студентів ВНЗ власним професійним вибором пов'язана з декількома причинами: 1) Низьким рівнем розвитку психологічної культури молоді, в тому числі недостатнім знанням своїх психологічних якостей. 2) Не сформованістю в молодих людей установки на самопізнання і відповідне професійне самовизначення в процесі сімейного та шкільного виховання. 3) Пануванням серед молоді ідеології суспільства споживання, установок на споживання, а не на віддачу та творчість.

Вчення Г. Сковороди про споріднену працю не є застарілим, воно набуває в сучасних умовах особливої актуальності. Професійне

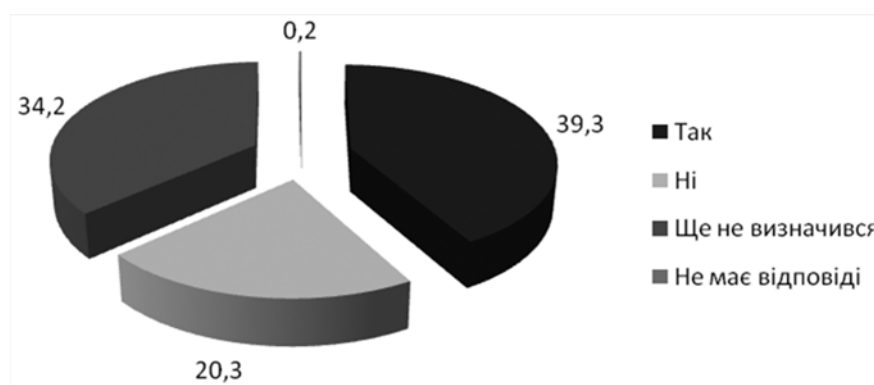

Рис. 1. Розподіл відповідей студентів на питання «Чи плануєте Ви працювати за фахом?»

самовизначення молоді людини, здійснене на основі принципу спорідненості, якій формується в роботах Г. Сковороди, дає можливість людині прожити щасливе життя, отримуючи задоволення в процесі виконання своїх трудових обов'язків. Але втілення в життя ідей великого українського мислителя залежить від багатьох факторів, аналізу яких можуть бути присвячені наступні наукові розвідки в даному напрямку.

Список використаних джерел

1. Лошиц Ю. М. Григорій Сковорода: Странствующий философ в жизни и преданиях. Биографическое повествование [Електронний ресурс]. / Ю. М. Лошиц // Избранное: В 3 т. — Т. 1. — М. :

NATALIA ROZHANSKA
Mykolaiv

CHOICE OF SPECIALTY BY CONSUMERS OF EDUCATIONAL SERVICES: SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF A DOCTRINE G. SKOVORODA ABOUT SUITABLE WORK

The doctrine of G. Skovoroda about suitable work is analyzed. Socio-psychological analysis of the choice of specialty by consumers of educational services in the context of teaching G. Skovoroda about suitable work is made. The results of empirical studies of the process of selecting future profession by consumers of educational services at universities of Mykolaiv are presented. Students' satisfaction with own professional choice is revealed.

Key words: professional choices, consumer satisfaction, educational services, consumers of educational services, G. Skovoroda, suitable work.

НАТАЛЬЯ РОЖАНСКАЯ
г. Николаев

ВЫБОР СПЕЦИАЛЬНОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЯМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВУЗОВ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ УЧЕНИЯ СКОВОРОДЫ О СРОДНОМ ТРУДЕ

Изложено учение Г. Сковороды о сродном труде. Осуществлен социально-психологический анализ процесса выбора специальности потребителями образовательных услуг вузов в контексте учения Г. Сковороды о сродном труде. Приведены результаты эмпирических исследований процесса выбора будущей специальности потребителями образовательных услуг ВУЗов города Николаева и удовлетворенности николаевских студентов собственным профессиональным выбором.

Ключевые слова: профессиональный выбор, удовлетворенность потребителей, образовательные услуги, потребители образовательных услуг, Г. Сковорода, сродный труд.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2016